

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA XORDIQ FAOLIYATI BILAN BOG'LIQ LEKSIK-SEMANTIK GURUHLARNING QIYOSIY TAHLILI

Napasova Durdona G'ayrat qizi

Jizzax shahar 10-maktab o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17396459>

Annotatsiya: Tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida xordiq faoliyatini ifodalovchi leksik-semantik guruhlarining qiyosiy tahliliga bag'ishlangan. Ushbu jarayonda leksik-semantik maydon nazariyasi, komponent tahlil, freym semantikasi, kollokatsion tahlil hamda kontseptual metafora yondashuvlari uyg'unlashtirildi. Ingliz tilida leisure maydoni sport, sayohat, ko'ngilochar industriya va raqamli hordiq bilan chambarchas bog'langan keng paradigmatic tarmoqqa ega ekani; o'zbek tilida xordiq konsepti esa mehnat sikliga tutash restorativ mazmunga, oila va hamjihatlik qadriyatlariga yaqinlashishi ko'rsatildi. "Leisure time/activities/centre" kabi barqaror kollokatsiyalar ingliz tilida institutsional va iste'mol diskurslari bilan interfeys hosil qilsa, o'zbek tilida "dam olish maskani", "hordiq chiqarish", "istirohat bog'i" kabi birikmalar ijtimoiy-amaliy kontekstda yuqori frekans namoyon etadi. Tarjimashunoslik nuqtai nazaridan "holiday/vacation—ta'til", "recreation—rekreatsiya/dam olish", "leisure centre—sport-sog'lomlashtirish markazi/istirohat markazi" ekvivalentlarining registr, janr va madaniy presuppozitsiya bo'yicha farqlari asoslab berildi. Natijalar o'qitish, tarjima, leksikografiya va til siyosati uchun amaliy xulosalar taklif etadi.

Kalit so'zlar: leisure, xordiq, leksik-semantik guruh, freym semantikasi, kollokatsiya, kontseptual metafora, tarjima.

Xordiq faoliyati zamonaviy jamiyatda mehnat va hayot sifati o'rtasidagi muvozanatni ta'minlovchi muhim omil sifatida qoraladi. Til bu hodisaning kontseptualizatsiyasini namoyon etadigan asosiy vositadir. Ingliz tilidagi leisure konsepti, ayniqsa, xizmatlar iqtisodiyoti va rekreatsion industriya rivoji bilan kuchli semantik aloqadorlik kasb etadi; u vaqtni boshqarish, iste'mol xulqi, farovonlik va sog'lom turmush tarzi diskurslari bilan o'zaro ta'sirda bo'ladi. O'zbek tilida xordiq konsepti mehnat etikasi, oila, mahalla va marosim madaniyati bilan uyg'un yashaydi; dam olishning mazmuni va vositalari ko'pincha ijtimoiy muloqot, tabiat qo'ynida sayr, sport-madaniy tadbirlar bilan boyiydi. Mazkur ishda ikki tilning xordiq maydonida ajralib turuvchi leksik-semantik guruhlar rekonstruksiya qilinib, paradigmatic bog'lanishlar, kollokatsion ketma-ketliklar va freym strukturalar orqali qiyosiy tavsif beriladi. Tadqiqotning dolzarbligi xordiq leksikasining tez sur'atlarda raqamli va global madaniyat ta'sirida yangilanayotgani, tarjima amaliyotida nozik registr farqlari tez-tez uchrashayotgani bilan belgilanadi.

Empirik asos sifatida normativ lug'atlar, kollokatsion lug'atlar, izohli manbalar hamda adabiy va ommaviy nutq matnlari korpusidan olingan namunalardan foydalanildi. Komponent tahlil vositasida yadroviy va periferik semalar ajratildi, paradigmatic tarmoqda sinonimiya, antonimiya va giponimiya munosabatlari xaritalandi. Freym semantikasi leisure/xordiq atrofida vaqt, faoliyat, sog'lomlashtirish, iste'mol, raqamli interaktsiya va mikroijtimoiy muloqot kabi slotlarni aniqlashga xizmat qildi. Kollokatsion tahlilda barqaror birikmalar, so'z turkumlararo valensiya va derivatsion modellar kuzatildi. Kontseptual metafora yondashuvi "vaqt—resurs", "tana—mexanizm" va "dam—tiklanish" kabi model proyeksiyalarini tavsiflash uchun qo'llandi. Tarjimashunoslikda ekvivalentlik va registr mosligi mezonlari asosida interlingval muvofiqlik baholandi.

Ingliz tilidagi leisure leksik-semantik guruhining yadrosida majburiy bo'lmagan, shaxsiy tanlovga asoslangan mashg'ulotlar uchun ajratilgan vaqt konsepti yotadi. Ushbu yadrodan sport, sayohat va turizm, san'at va ko'ngilochar kontent, uy ichidagi sekin faoliyatlar va raqamli hordiq kabi bo'linmalar tarqaladi. Kollokatsion dalillar leisure time, leisure activities, leisure pursuits, leisure centre kabi birikmalarning yuqori izchilligini ko'rsatadi; recreational facilities, entertainment options, weekend getaway, binge-watch, hobbyist community kabi sintagmalar esa soha va jamiyat kesimidagi registr farqlarini ochib beradi. Paradigmatik maydonda leisure relaxation, recreation, pastime, entertainment birliklari bilan yaqinlashadi, biroq relaxationning passiv-komfort semasi, entertainmentning tomosha va kontentga yo'naltirilganligi ularning bir-biridan semantik masofasini saqlab turadi. Antonomik munosabatlarda work, duty, obligation markaziy o'rin tutadi; bu oppozitsiya work-life balance diskursida ijtimoiy siyosat, mehnat huquqi va salomatlik kommunikatsiyasi bilan bog'lanadi. Giponimik tuzilma sport turlari, sayohat rejimlari, san'at iste'moli, o'yin va raqamli interaktsiya kabi ko'plab submaydonlarni birlashtiradi. Derivatsion jihatdan leisurely sifatdoshning adabiy registrda, recreational terminining esa sog'liqni saqlash va shaharsozlik nutqida faol bo'lishi kuzatiladi.

O'zbek tilidagi xordiq maydonida dam olish, hordiq chiqarish, sayr, sayohat, tomosha, sport va istirohat konseptlari o'zaro tutashadi. Yadro semasi mehnat yoki kognitiv-emotsional zo'riqishdan keyingi tiklanish, rohatlanish va mazmunli bandlikni anglatadi. "Hordiq chiqarish" birikmasi jarayonning natijalilik va restorativ xususiyatini kuchaytiradi; "dam olish" bilan semantik yaqinlik mavjud bo'lsa-da, xordiq ko'pincha mazmunli, ijtimoiy hamkorlikda kechadigan faoliyatni ta'kidlaydi. "Ta'til" institutsional vaqt segmentini bildiradi va xordiq uchun shart-sharoit yaratadi, biroq ularning ma'no doiralari to'la qoplanmaydi. Kollokatsion jihatdan dam olish maskani, dam olish zonasi, istirohat bog'i, sayrga chiqmoq, kinoga borish, to'garakka qatnashish kabi konstruksiyalar matnlarda muntazam uchraydi. Paradigmatik tarmoqda ko'ngilochar mashg'ulotlar, sport va san'at iste'moli, oilaviy marosim va uchrashuvlar, tabiat qo'ynida hordiq kabi segmentlar bir-biri bilan kesishadi. Antonomik munosabatlarda mehnat, ish, navbatchilik, majburiyat singari birliklar ustuvor bo'lib, til birliklari "mehnatning xordig'i bor" singari qoidalashgan qarashlarni aks ettiradi.

Freyms semantikasi asosida inglizcha leisure ko'proq time management, consumption va well-being freymlarida, o'zbekcha xordiq esa well-being, community va tradition freymlarida faol profil hosil qiladi. Birinchisida vaqtni "tejash", "ajratish", "investitsiya qilish" kabi resurs modeli ustunlik qiladi; ikkinchisida esa "ko'ngil yozish", "ruhiy tetiklashish" va "oilada davrasida shodlik" kabi semantik vektorlarga urg'u beriladi. Kontseptual metaforalarda ingliz tilida "time is money/resource" modeli reklama va boshqaruv diskurslarida kuchli, o'zbek tilida "dam—tiklanish", "tana—mexanizm" va "ruh—bog'" proyeksiyalari poetik va publitsistik matnlarda ko'rinadi. Raqamli hordiqning leksikasi ikki tilning ham dinamik segmenti bo'lib, inglizcha binge-watch, streaming, gaming, cosplay kabi birliklar tez-tez o'zbek matnlariga kalkulashtirilgan yoki transkripsiya qilingan ko'rinishda kirib keladi; shu bilan birga o'zbekchada onlayn o'yin, striming tomosha qilish, mobil ilova orqali mashg'ulot kabi yasalma birikmalar normallashtirilmagan.

Tarjimashunoslikda ekvivalentlik masalalari registrga moslashuvni talab etadi. "Holiday" ba'zan kommemorativ-bayram semasini, "vacation" esa asosan ish yoki o'qishdan bo'sh formal ta'tilni anglatadi; har ikki holatda "ta'til" umumiy ekvivalent bo'lsa-da, bayram kontekstida

“bayram” yoki “ta’til kuni” aniqroq bo’lishi mumkin. “Leisure centre”ning “istirohat markazi” shakli mahalliy an’anaga mos eshitiladi, biroq xizmatlar majmuasi va sport inshootlari urg’ulangan taqdirda “sport-sog’lomlashtirish markazi” aniqroq nominatsiyani beradi. “Recreation area” uchun “dam olish hududi” an’anaviy mos keladi, “recreational facilities”ning “sog’lomlashtirish infratuzilmalari” varianti institutsional registrga mos tushadi. Bu kuzatuvlar leksikografik belgilashlarda registr, janr va hududiy variantlar ko’rsatkichlarini aniqlik bilan berish zarurligini ko’rsatadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko’rsatadiki, ingliz tilidagi leisure leksik-semantik maydoni iqtisodiy, siyosiy va sog’liq diskurslari bilan jadval tarzida bog’langan keng paradigmatic tizimni tashkil etadi, o’zbek tilidagi xordiq esa mehnat sikli, ijtimoiy birlik va ruhiy farovonlik freymlariga tayangan mazmunda shakllanadi. Har ikki til uchun antonimik chiziqda mehnat—xordiq oppozitsiyasi barqaror, biroq kollokatsion va registr xususiyatlarida farqlar muhim: inglizcha birliklar institutsional va iste’mol semasini kuchliroq aks ettirsa, o’zbekcha birliklar jamoviylik, marosim va tabiatga yaqinlikni ko’proq ifodalaydi. Tarjima amaliyotida ekvivalentlikni semantik qamrov, kollokatsion moslik va janr talablariga ko’ra moslashtirish lozim. O’qitish va leksikografiyada freym va metafora modellari asosida tavsif berish madaniyatlararo semantik farqlarni aniqroq ko’rsatishga xizmat qiladi. Kelgusida korpus asosida frekans va kollokatsion o’zgarishlarni, ayniqsa raqamli hordiq segmentida neologizmlar dinamikasini monitoring qilish dolzarb vazifa bo’lib qoladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Lyons J. Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
2. Cruse D. A. Lexical Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
3. Fillmore C. J. Frame Semantics // Linguistics in the Morning Calm. — Seoul: Hanshin, 1982. — P. 111–137.
4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — Chicago: The University of Chicago Press, 1980.
5. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. — Oxford: Oxford University Press, 1997.
6. Apresyan Yu. D. Leksicheskaya semantika: sinonimiya, antonimiya, polisemya. — M.: Nauka, 1974.
7. Kunin A. V. Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka. — M.: Vysshaya shkola, 1996.
8. Oxford Collocations Dictionary for Students of English. 2nd ed. — Oxford: Oxford University Press, 2009.
9. Longman Dictionary of Contemporary English. 6th ed. — Harlow: Pearson, 2014.
10. O’zbek tilining izohli lug’ati. 5 jild. — Toshkent: “O’zME” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
11. Aston G., Burnard L. The BNC Handbook: Exploring the British National Corpus with SARA. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998.
12. Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. — Oxford: Oxford University Press, 1991.